

ПЛАТОНОВИТЕ “ЗАКОНИ”, или за идеала, модела и реалността*

Богдан Богданов

Държим в ръка превода на “Закони”, най-обемистия от достигналите до нас философски диалози на Платон. Преводачи и коментатори са двама млади класически филолози със завиден опит в тълкуването на Платоновите текстове. Значително и само по себе си, тяхното дело е още по-значително поради надеждата, че след 16-годишно прекъсване, като допълва по-ранните четири тома Платонов диалози, този нов превод щастливо сочи оставащото немного до пълното представяне на Платоновото слово на български.

Разбира се, работата не е само в това да се добави. В изтеклите години се появиха и други преводи на антични философски книги, между тях и на значителни като “Метафизика” на Аристотел, появиха се и авторитетни български и чужди тълкувания. Днешният хоризонт на разбиране е различен. Кое то налага старите преводи да преминат през филтъра на друга стилистика и проблематика. Но защо проблематика? Тя не е ли същата? Без да е друга, Платоновата проблематика е все пак различна, доколкото и четените в оригинал, и превежданите диалози зависят от контекста на актуално и винаги отминаващо разбиране. Затова да се чете и превежда означава да се избира между повече възможности.

Именно пред такъв избор са изправени читателят и преводачът при думата за държава в старогръцкия оригинал. И в този превод българското “държава” представя старогръцкото *polis*. Да, но то върви с представа за малка територия и интимно отношение между граждани и управленски механизми, докато съвременното “държава” прави внушение за голяма територия, йерархия и далечна власт. Оттук и колебанието дали *polis* да се предаде само с държава, или ту с държава, ту с град. Подобен е случаят с *politikos*, това важно производно на *polis*, заето от старогръцки и широко употребявано в съвременната културна реч. Заета е думата, но не и старогръцкото значение. Без да е изцяло друго, то е по-широко, включва и съвременните идеи “обществен” и “граждански”. Оттук и колебаенето дали *politikos* да се превежда само с “политически”, или на определени места и с “обществен”.

На пръв поглед би трябвало да се направи второто. Дали обаче с “обществено” няма да се активира непознатата за древните гърци съвременна опозиция индивид-общество? По-скоро ще се активира и това ще подведе читателя. Думите не са сами по себе си, винаги са свързани с други думи, така че от малкия избор може да последва неконтролируемо последствие. Най-добрият пример е “Отвореното общество и неговите врагове” на Карл Попър. В тази влиятелна на времето книга, подведен от ценностния патос на съвременната опозиция индивид-общество, Попър застава на добрата страна на индивида и оставя на лошата Платоновите проекти за идеална държава. Така той скрива от себе си и своя

---

* Платон. Закони. София, 2006, с.5-14.

читател, че Платон не само не подтиква към плашещата тоталитарна комунитарност, но дори я напада.

Така че, от една страна, трябва да се признае, че това, което съвременният общуващ с подобен древен текст мисли по темата общество, няма как да не насочи разбирането му. Същевременно всеки прочит разполага със средство за ограничаване на неизбежното изкривяване - достатъчно е в хода на четенето разбиращият да подозира, че има работа с два текста: с предполагаемия оригинален и с този на своя прочит. Различаването щеше да е лесно, ако фоновите идеи на своето можеха да се отделят. Но те не са малко, вплитат се една в друга и се претопяват в по-едри единици. Затова и следенето на намесата им при оформянето на смисъла не е лесна работа.

Така и в случая разбирането на “Закони” зависи не само от двусмислието държава-общество, но и от трудна за контролиране едра единица като идеята за реалност. Тя е голямата бариера за преодоляване, тъй като нашето и Платоновото понятие не съвпадат. За нас реалност е обществената реалност. От друга страна обсъждаме идеални положения и съответно проекти, за които смятаме, че донякъде могат да се реализират. Или живеем лутайки се между идеалното, което е лошо, защото не е реално, и лошото реално, което не е идеално. Същото може да се каже и в гледната точка на доброто. Но, така или иначе, е съвсем сигурно, че живеене за нас означава подобно лутане.

Както, поне на пръв поглед, е сигурно, че нашето съвременно разбиране за идеално и реално не съвпада с Платоновото. За Платон реалността е реалност, доколкото е другаде. Доброто другаде е отвъдността, в която сякаш има и такова нещо – град-държава. Градовете тук в настоящето и миналото, т.е. нашите общества, според автора на “Закони” са лоши отдалечености от реалността на образа град. За да станат по-реални, има нужда от намеса на ума, на това най-божествено в човека, което е и най-ценно в него. Именно поради това има нужда по-конкретно от словесни модели на градове-държави.

Т.е. при Платон е налице неравно противопоставяне на идеално и реално, както е при нас, а йерархия на снизхождаща образцовост. Най-високо е първообразът на истинската реалност, за която може да се говори само косвено. Тази реалност-първообраз бива следвана надолу от образец от втори ранг, за който може да се говори и по-пряко. Цялостен и единен е първообразът, другите образци са толкова по-неединни и лоши, колкото по-отдалечени са от него. Но и те все пак са по-единни и по-цялостни от който и да е реален град-държава.

На което реагира критично Аристотел във втората книга на своята “Политика” - Платон искал да устрои по-единен град отколкото е възможно, казва той, същността на града е да бъде неединен; трябва да се гледа същността и тя да се построява не само умозрително, а да се извлича от емпирията на реалните градове. Така заедно с основния постулат, че истинската реалност е другаде, Аристотел отхвърля и Платоновото методологическо положение, че само единен и добре подчинен на система образец от втори ранг може да бъде добър инструмент за коригиране на неизбежното отдалечаване от първообраза.

Ако оставим разнобоя между Платон и Аристотел и се обърнем към разликата между нашето и Платоновото разбиране за идеал и реалност, ще установим, че тя е по-малка отколкото изглежда. И ние като Платон правим

разлика между идеал и проект. Платон смята, че проектът е налагащо се полезно отдалечаване от идеала, докато ние смятаме, че проектът е полезно конкретизиране и приближаване към реалността. И в двата случая идеалът, проектът и реалността не съвпадат. Разликите са, че Платон нарича реалност идеала и би нарекъл проекта образец и че цени идеала, а ние опозитивно непоследователно ценим ту идеала, ту реалността. Е, авторът на “Закони” е философ и не противопоставя реалното и идеалното, а ги разполага йерархично в степените на един вид печелене нагоре и губене надолу.

Но, така или иначе, и Платон, и ние смятаме, че между идеалното и реалното има разнობой и че това е основният проблем на всяко живеене. Тази прилика може да послужи за вход към смисловата материя на Платоновите “Закони”. Към нея се добавя и още една, това, че и за Платон, и за нас е добре разнობоят между идеално и реално не само да се констатира, но и да се полагат усилия по намаляването му. Затова ние свеждаме идеалите до проекти, а Платон създава пълни словесни модели. Е, той оперира с йерархии, а ние разполагаме елементите на йерархиите равнинно и се лутаме между тях. Но в края на краищата, и за нас, и за него моделите се мерят не само вътрешно, по своята консистентност, но и външно по своята полезност.

Отгук и трудността да прозрем смисъла на “Закони”. Защото смисълът е комбинация - от вътрешните значения в текста и външната им отнесеност към значенията на други текстове и някакъв контекст. Другите текстове, без които не може да се мине, са останалите диалози на Платон, и особено “Държавата”, “Държавникът” и “Тимей”. “Държавата” и “Държавникът”, защото визират същата материя – идеалното държавно устрояване, а “Тимей”, защото е техен космологичен пандан - устрояването на държавата предполага устрояващите да не са невежи по темата за устрояването и строя на космоса.

Но веднага два съществени разнობоя. Първият е между “Държавата” и “Закони” - в “Държавата” държавен проект с две основни класи и внимание към погорната класа на стражите с обща собственост и общо попечителство над жени и деца, в “Закони” проект за гражданство, разделено на четири цензови групи с частна поземлена собственост и собствени семейства. Вторият разнობой е между “Държавникът” и “Закони” – в “Държавникът” законите са несъвършено средство, което обслужва несъвършените управляващи с вяра, че те могат да станат съвършени и да направят излишни законите, в “Законите” по-скоро не се вярва, че има съвършени управляващи, затова и усилието е да се проектират институции и да се редактират закони, които да гарантират по-траен разум.

Какво е наложило тези противоречия? Според традиционното биографично тълкуване настроеният песимистично Платон в последните години от живота си, когато пише “Закони”, се отказва от редица пунктове на своя пръв проект за идеална държава в “Държавата”, но най-вече от двете идеи за общата собственост в класата на стражите и за идеалния управник философ. Според друго по-смекчено тълкуване в “Закони” Платон просто е по-реалистично настроен. Затова и *politeia* в случая означава установяване и пазене на закони, затова и разгърнатото детайлно законодателство, впечатляващо с конкретната си приложимост.

Или в този контекст разбирането на текста се изправя пред типично Платоновски казус, пред преплитачи се прилики и разлики и питане в каква степен

в “Закони” Платон е същият, какъвто е във “Федър” и “Държавата”, и в каква е различен. Най-добрият отговор е на философа Ханс-Георг Гадамер – Платон е по-скоро същият; и “Държавата”, и “Закони” са евристични утопии, чиято цялостност няма претенции за емпирична истиност и реализуемост. Тази теза обяснява между другото странните смесвания, които прави Платон в “Закони”.

Тримата участници в диалога обсъждат конституцията на евентуална дорийска колония, която предстои да се основе на Крит. Водещият разговора атинянин предлага за обсъждане все атински институции и закони. Повнимателното вглеждане обаче издава, че атинска е само формата, докато съдържанията са дорийски. Функцията на това смесване е критическа и същевременно утопическа. Някои конституции на градове се хвалят, никоя обаче не се приема изцяло. Те може би се допълват, но основно се прави друго - поддържа се режим на пълнота. И точно в това е утопията. Защото земното обществено съществуване е по принцип несистемно смесено и частично. От което следва и ползата от по-системния словесен модел.

Платоновите “Закони” впечатляват с две сякаш несъчетаеми интуиции – с реалистичен вкус към жизнени детайли и със спекулативна системност. За първото Платон е получил ред похвали като тази, че в “Закони” може да се търси основата на модерна дисциплина като икономия на правото. Какво да кажем за дългия пасаж с углавни закони, за тънко различените ситуации на липса на умисъл при убийство, извършено в състояние на гняв, за проникновено представената човешка психическа нагласа, преведена на законов език? Платоновите класификации по въпроса са не само в крак със съвременното юридическо мислене, те дори го надхвърлят. А какво да кажем за сепващото съвременната гордост предложение за общогръцка валута?

Зависи как четем и дали смятаме, че текстът е текст, доколкото е непротиворечив, или напротив доколкото е смислово подвижен. Отново помага моделът на Гадамер за т.нар. евристична утопия. Тя конструира един вид преносимо време и затова е проспективна, другите времеви координати са ефект от читателското разбиране. Оттук и определени отблъскващи идеи като класата на стражите в “Държавата” или нощния съвет в “Закони”, които могат да се отнесат към някакво реално или идеално минало, или привлекателни пасаж с бъдещна или сегашна аура.

Идва наум знаменитият пасаж за демократичния човек в “Държавата”, по-скоро горчива отколкото радостна скица на човешкото поведение в условията на демокрацията. Как е успял Платон да бъде толкова точен за нещо, което би трябвало да познаваме само ние в съвременността на разгърнатата промяна? Бил е точен, защото е моделирал, стъпил също на модел, на противоположния модел на живеенето в условията на непромяна. Така е станало и с описанието на подводния свят във “Федон” - бил е точен, без да е можел да види, спускайки се с акваланг под морската повърхност. Успял е вървейки по двата преплитащи се и взаимно помагачи си пътя на аналогията и системата. Или казано с друга формула, благодарение на добрия евристичен модел Платон е извлякъл от собствения си опит знания, които са го надхвърляли.

Така че е редно да се отнесем с уважение не само към детайлите и перспекциите, но и към странните общи идеи в Платоновите “Закони”. Каквато

идея е, че към конституцията по основаването на град не бива да се подхожда повърхностно практически, а дълбинно, като се взема предвид принципът на човешката природа. Градът е за човека и прилича на човек. Той е нещо живо и също като човека е съставен от йерархиите душа-тяло и съответно ум, добра, лоша емоционалност. Да се конституира град означава да се устрои човешко общежитие с оглед на благополучието и доброто. А доброто е добродетелта. Повечето реални устройства визират една или друга нейна страна, никога пълната добродетел. Добрият модел за щастлив град предполага пълната добродетел и има пред очи по-доброто в човека душата и най-доброто ума, божественото в човешката душа.

Какъв принцип се защитава с тези аргументи? Че нищо специфично човешко не може да се прецени и проектира добре, ако не се прецени и проектира по извънчовешки, т.е. по трансцендентен начин. Що се отнася до разбирането на човешките неща, този принцип стряска. Теономната нагласа днес ни е чужда. Но дали става дума за едномерно разбрана религиозна идеология? По-скоро не. Става дума и за реалистично логическо основание. Платон твърди, че нещата в този свят не са само отделени едно от друго, но са и свързани по много начини, твърди, че са делими и на по-малки единици и че прерастват в по-големи. Затова и разбирането на всяко нещо налага разбираещият да се пита за същността му като това нещо, но и за участието му в по-едри и изобщо в други единици. Оттук и необходимостта да се формулира и да се знае какво е същество, преди човек да се пита какво е човешко същество.

Утопично е да се препоръчва как да се четат “Закони”. Така или иначе, всички четат неравно. На някои места ще прозира масивът на Платоновата систематика, на други ще се разбира с друга мярка. Възхитата ще се редува с недоволство, незадоволеност, неразбиране или безразличие. Но, така или иначе, няма да остане скрито, че също като Платон в “Закони” и нас ни занимават постоянно въпросите на законността, законодателството и доброто управление. Е, по друг начин – житейски практически и абстрактно. Защото живеем пръснато в съвременната голяма отворена обществена обител. Затова и рядко попадаме на места, на които звучи подобно пълно слово като това на Платоновите “Закони”.

Оттук и първата му ползност. Но има и втора, която звучи предизвикателно. Стига да я чуем. Платоновите “Закони” нашепват странното послание, че е по-скоро невъзможно да се живее щастливо с мярката на нарастващото материално благополучие и че онзи, който иска да бъде щастлив, трябва да насочи вниманието си към ценността на непромяната. Е, по този въпрос бихме се замислили. Колкото до утопичния модел за държава на непромяната и устойчивостта, която да помага на своите граждани в трудния път по постигането на блажената непромяна, това по-скоро ще оставим в склада на миналото. Така ми се струва.